

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Karl Kraus.

Harminc éve, hogy Bécsben megindult a „Fackel”. Karl Kraus azóta képviseli a vádat Ausztriával s a modern étellel szemben. Azóta zúdítja filipikáit irodalmi és közéleti kiesésegek ellen. S a harminc év közben ő maga is lélektani problémává lett. Sokan próbálták megfejteni, mégis rejtély maradt. Alakja világosan áll; hangját már a második szónál föl lehet ismerni; de épp lénye körvonalainak ez a határozott formája hozza zavarba szemlélőit. Kraus „mindenen” fölhaborodik, „mindenben” a világ pusztulását szimatolja, apró-hirdetésekből kihámozza a kultúra esődjét, helytelen ígealakokat föbenjáró bünként kezel. Hogyan? Talán móniakussal van dolgunk, pedáns gáncoskodóval, tanár-mizantróppal, aki keserű örömet érez azon, hogy minden pereben hibán foghatja és elbukthatja embertársait? Hívein kívül úgyszólván mindenki ilyennek látja Kraust. A „Fackel”-ben soha sincs szó általánosságokról, mindig véletlenül fölvetődött konkrétumokról. És legtöbbször arról, hogy mi ezekben a konkrétumokban a kárhozatos és kivetni való. Így aztán érthető, hogy legtöbb kortársunkat (ha ugyan ismerik) idegesíti a Fackel. Bosszantó, hogy mindig egy szorgalmasan újságot olvasó bécsi magánember márványasztal-düheit reflektálja; hogy mindig ugyanaz a perspektívája, hogy egy-egy kérdést agyonhajszol, hogy soha sincsenek általános témái, hogy gáncoskodásai még csak nem is mentek minden személyi vonatkozástól! Micsoda „Zumutung”: hogy valaki „jelentőséget” tulajdonítson egy halom lappálának, meg egy zollamtstrassei úr magánérelmeinek! Ez az ideges atmoszféra veszi körül Kraust.

Való, hogy folyton törvényt ül gyöngeségek fölött, s hogy egy szót se ír absztrakt tárgyokról. De mielőtt elvetnők törvénykező pózát, ki kell kutatnunk, minek a nevében ül törvényt? Valóban impresszionista ő, akét csak a saját neuraszténiája, bosszankodása, fölhaborodása inspirál? Nem. Kraus két legfőbb fórumra hivatkozik, két mitológikus lényre, istenségre: a Természetre és a Szellemlre. Ezek nevében vádol és ítél.

Krausnak ez a szerepe két problémát vet föl. Az egyik az, hogy mikép lehet összeegyeztetni egymással ezt a két ideált, a természetet és a szellemet? A másik: hogy a természet és szellem rajongójából hogyan lett a természetelenség és szellemtelenség bírálója?

Az első kérdésre az a felelet, hogy Kraus szerint a Természet és a Szellem nem ellentétek. A tökéletes természet megtermékenyíti az absztrakt szellemet: a szellem keresi a természetet és megváltást talál benne. Taj a szellemnek, ha elzárkózik a természettől. Minden igazi teremtés szándékolatlan és esudaszerű, mint a természet élete. Kraus úgy vizsgálja a szellem termékeit (azaz csak a nyelvi alkotásokat, mert csak ezek hozzáférhetők számára), mint esodára teremt, nőtt dolgokat. A nyelvi alkotás: igazi teremtés. Ezért a nyelv-művészet, a költészet, egészen más lapra tartozik, mint a nyelv-használat, a mindennapi alku, vita és fecsegés nyelve. Úgyszólván külön nyelv a költő és kereskedő nyelve; minden szó mást jelent, máskép s másnak született itt és ott. Amaz: igazi szellem és igazi természet. Emez: a természet és szellem alkotásának fölhasználása valamilyen szubaltern, alacsony, számító cézzal: a nyelv prostituálása.

S most áttérünk a második kérdésre. A Szellemlről és Természetről, erről a polárisan egy eszme párról, Kraus nem ír absztrakt filozófiát, mint egykor

«Chelling, szerelt romantikusainak kortársa és inspirálója. De nem is testesíti meg őket konkrét alakban, mint a művész. Irt ugyan drámákat és verseket, de ezekben túlsok az absztrakt feszültség, tulkevés az, amit Kraus, mint a költés minden megértője, a versből követel: az isteni lét talajából való önfeledt ásarjadás. Vannak szép versei, de ezekben tragikus hang: hogy a megváltó zó zenére való vágyás egész létezésének kapuit feszegeti, szétrobbantja lélektartóit. Egyetlen igazi lírai motívuma az önmegsemmisítés. De ez a líra természetesen csak «haláresete» lényének. Kraus nem foglalja rendszerbe sem testesíti meg *szimbólumban* a természetet s a szellemet; hanem a szellemtelenségen és természetellenességen keresztül érzi meg, azon a kontrasztin keresztül, amely a világ s az ideál közt fönnáll. S ez: a szellemtelenség s természetellenesség *alakká* sűrűsödik nála; a lényegtelenségnek ellen-szimbólumait teremti meg, kifogyhatatlanul és gyötrődve. Azok az alakok, akiket ő s akiket megláttat, mind példák, jelei és szimptomái annak, hogy az idő írult.

Kevesen írtak keserűbben a németek ellen. De Kraus német-gyűlölete olyan ered, hogy a mai némettség elárulta a német Szellem legfőbb hagyományát. Mi volt ez a hagyomány? Ez: csupán a belső parancsra hallgatni, a első hatással, eredménnyel nem törődni, hűnek lenni önmagunkhoz. S a modern némettség? Mindent a *külső* eredmény, a hatalom és technika szolgálatába állított. A sokat hangoztatott «derekasság» nem volt más, mint minden emberi hang elhallgattatása, minden emberi szempont félretevése; a akma, az előírás, a külső cél egyeduralma. Ez nemcsak a németekben volt így, hanem az egész modern világban. A modern világ formulája: az önmagától való elidegenedés. Az eszköz, a technika, a «hivatás» nem enged időt az etre, az organikus, szabad fejlődésre. «Sie haben Gott an die Maschine trafen.»

A természettől való elidegenedés fő területe: a nemi morál. Kraus a főnő nemi kódex szenvedélyes támadója. De nem differenciálatlan fűlszabatlani akarásból az, hanem mert ez a kódex ellenkezik a nő és férfi szerepélet metafizikai lényéről való felfogásával. Hogy áll egymással szemben Kraus orint férfi és nő? Szembenállásuk analóg a Természet és Szellem polaritásá-
 1 - a természetével és szellemével, melyek szintén keresik, szintén kísé-
 zik egymást. A férfi: a végtelenség utazója, a tudatos, a gondolkodó
 ty, akinek objektuma minden, a nemi élmény is; a nő: önkéntelenül, tudat-
 laumf élő, aki lényegét csak a biológiai szférában valósíthatja meg, azon
 ztérán kívül kielégítetlen s hisztérikus lesz. «Ein Weib, dessen Sinnlich-
 it nie aussetzt, und ein Mann, dem ununterbrochen Gedanken kommen:
 ei Ideale der Menschlichkeit, die der Menschheit krankhaft erscheinen.»

A felfogás magyarázza meg, hogy Kraus természet- és lényeg-ellenesnek
 tja a társadalom morális törvényét. Hiszen ez a törvény alantas szabadsá-
 t enged a férfinak, de föltétlen önmegtartóztatást követel a nőtől. Holott
 us szerint az önmegtartóztatás épp férfi-ideál. Nem önmagában értékes,
 nem olyan magasabb értékek révén, amelyek általa létrejöhetnek. De a
 nek nem az a hivatása, hogy elfojtott vágyait szellemi értékekké szubli-
 dja. Az a férfias nőtípus, amely ezt teszi, a hisztérikáké. A nőnek a ter-
 szetet kell követnie; a férfinak a Szellem parancsát. Ez Kraus nemi morálja.

A szellem önmagától való elidegenedésének másik példája: a sajtó.

Karl Kraus neve kényszerű asszociációval idézi föl sajtóelleni küzdelmét.
 oleges jóakarói és hűvös barátai irritálva szokták kérdezni, hogy mit is
 ir Kraus a sajtótól? Miért szüresüli állandóan az ujságbetűt, miért gyűjti
 ikális szenvedéllyel a napisajtó torzságait, miért szövögeti szerzetesi buz-
 ommal a modern szellem chronique scandaleuse-ét? Kraus ellenfelei ké-
 n vannak a fölényes válasszal: és sokan hisznek is a magyarázatuknak,
 ty Kraus azért barcol a sajtó ellen, mert a sajtó nem volt hajlandó egyéni

hiúságát legyezgetni és érvényesülését elősegíteni. Ez a harc tehát egy betegesen hiú ember személyes gyűlöletének a kifejezése — így szól a «pszichológiai magyarázat», amely elegáns, tudományos, fölényes és halálos. Ugya ki tudna egy «pszichológiai magyarázat»-nak ellenállni? Ki olyan naív, hogy ideális indítókokban lenne ott, ahol pedig önző okokban is lehet hinni. A közvélemény már napirendre tért és lezárta a Kraus-sajtóügy aktáit. Személyes hiúság.

Nos, semmi kétség, hogy a közvélemény téved. Krausnak nem fáj az, hogy a sajtó elhanyagolja, sőt biztosan az fájna neki, ha a sajtó dieszületen. Egész más dolgok azok, amik miatt Kraus a sajtó ellen fordul. Az igazi o megint csak a szellem s a sajtó viszonyában rejlik.

Kraus sajtóellenes harcának leírását kezdhethetjük például a nyelv és sajtó viszonyán. Nem arról van szó, hogy a sajtóban nyelvtanilag helytelen fordulatok használatosak; hanem arról, hogy milyen lelket tükröz a sajtó nyelve? Kraus rájött, hogy az újságnak mindenre, amiről ír, eleve kész fordulatai vannak. Ezek a fordulatok mind arra jök, hogy bizonyos irányba szuggerálják az olvasót, vagyis elszibbasszák eleven érzékeit és fompult, engedelmes félálomba zsongítsák. Ezért a valódi dolgokat, az izgaló, ébresztő nyugtalanító életet nem mutatja meg a sajtó és számúzi a maga munkájából a gondolatnak a tárgyól való spontán megszületését. Ez azonban végzetes dolog. A kifejezésnek az eleven, az élettől fogadó gondolkozástól való elválása voltaképp a lélek halála. A sztereoip fordulat, az önmaga parazita életét élő szó: nem a lélek életnyilvánulása, hanem egy villanyozott hull-reflexmozgáshoz hasonló. Krausnak nem az a baja a sajtóval, hogy örök vagy erről vagy arról mit ír, hanem igenis az, hogy a sajtó *hoggy* ír. Ezt a technikát gyűlöli, azt a számító és szubalterna szellemet, amely szavak é fordulatok hatását számítja ki és előre kiszámított effektusokra építi a mondanivalóját, ami igazában nincs. Kraus teljes joggal következtet a sajtó eljárás módjából arra, hogy a szellem, a lélek élete, az erkölcsi világ, elpusztult. A gondolat s a kifejezés *szétválása* föltétlenül a szellemi bomlás jele. «Ich weiss, wo der Geist kriecht und wo sein Aas, die Phrase, den Hyänen am besten mundet.» Érthető, hogy Kraus, aki a bomlást már a háború előtt észrevette, külső katasztrófát várt. Ez a jóslás meglepheti azokat, akik csak a kisded kuriózumok emberét látják Krausban, de nem azokat, akik megértették harcának benső értelmét. Neki a háborút előre *kell* látnia.

És az sem meglepő, hogy a sajtót tette *felelőssé* a háborúért. Ezt nem úgy kell érteni, mint derék antiszemitaink sajtófalását, akik azon sírnak, hogy a sajtó destruktív áramlatokat támogat. Krausnak mindegy, hogy a sajtó destruktív vagy konstruktív áramlatot támogat-e. Ő azt látja, hogy a sajtó szétválasztotta a szót a gondolattól s ezzel mindent mindegygő tett. Ahol a kimondott szónak nincs a lélekben súlya, ott minden mondhatóvá lesz. Az ember, aki a sajtó verbális világában él, biztosan el fogja pusztítani a világot — mert már el is pusztította. Aki nem érzi a maga testi és lelki valóságában a löbbi teremtmény testi és lelki valóságát, az képes lesz arra, hogy «jogok», «érdekellentétek» és «parancsoló presztizs-szemponatok» miatt pusztulást hozzon a világra.

Így látja Kraus a háborút — így látta kezdettől fogva. Nem úgy tekinti, mint borzalmas végzetet vagy mint álnok militaristák gyilkos merényletét, hanem elsősorban: mint a *háborút viselni tudók erkölcsi débacle-jét*. A háborús világ levegője kétségbeejti; nem csak maga a gyilkolás, az ember pusztulása rémíti el s háborítja föl; hanem a szellemi hélpoklosság, amely lebervasztotta a lélekről érző idegét és a lélektelen szó monstruoizálásába merésztette. Krausnak mind egy jelenség: a szerkesztőség véres költője, az udvari tanácsos gomblyukmártíromsága s az alkalmi hóhér torz mosolya. Bécsben ugyanazt látja, mint a fronton s az étappe-ban. Nem pacifista, mert nem

azt akarja, hogy minden maradjon úgy, ahogy van, csak épp háború ne legyen; a háború csak színtünetje a szellem pusztulásának, s a testi pusztulás valóban nem a legnagyobb baj ott, ahol elmaradása csak a borzasztóbb erkölessel halál eleven holttesteit kímélné meg. Nem a front létezése az, ami Kraust ideleire hívja a háború ellen, hanem éppúgy a Hinterlandé is; nemesak az, hogy *ott* meghalnak az emberek, hanem az is, hogy *itt* élnek.

A háború Kraus próféciájának igazolása volt. Azóta hatalmasan megnőtt labora, mely kifogyhatatlan türelemmel és lelkesedéssel hallgatja Offenbach-előadásait, Shakespeare-drámáit s az «Eigene Schriften»-t: a megújuló támadásokat Békessy, Schober és mások ellen. Offenbach, Schober — ezek között él Kraus, ez az egyben anakronisztikus és aktuális, periférikus és centrális szellem, aki által valóban «világrengetővé» lesz a jelentéktelenség: «Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis».

K. P.

Nagy László és a modern pedagógia.

Sohogyse tudok attól a gondolattól szabadulni, hogy a magyar pedagógiában Nagy László teremtette meg először az «új időknek új dalait». A nevelési ideál megmutatói nem hiányoztak. Lubrich Ágost már a múlt század hetvenes éveiben kutatta a nevelés főprincipiáját és az igazi keresztényi érületben találta azt meg; Felmérí Lajos eszménye az volt, hogy a nemzeti erköless (éthosz) az egyén erkölessévé változzék; Kármán Mór az erkölessi élet azon mozzanataira vonatkoztatja a nevelést, melyek társadalmi és nemzeti közösségünk közös tulajdonait alkotják s így nála az egyéniség nem irányítója, inkább korlátja a nevelésnek; Alexander Bernát már úgy érzi, hogy a módszer az intuíciótól kap életet s főcélján tartja, hogy a módszer alkalmazását biztossá, ösztönyszerűvé, intuítvé tegyék; Schneller szerint a nevelés célja az elizált egyéniség, azaz: a személyiség; Imre Sándor Széchenyi ténykedésében és tetteinek elvi alapjaiban keres és talál feleletet a magyar nevelés gyakorlati kérdéseire és irányadónak tartja a nagy államférfi vezető gondolatát: «Magyarországnak a szó el nem fordított értelmében legliberálisabb, alkotmányos és nemzeti kifejtését.» Nagy László az eszmény-kutató pedagógusokkal szemben az útmutató pedagógiának veti meg tudományos alapját. Az útmutatót pedig e század első éveiben egy fiatal tudomány, a gyermektanulmányozás tette lehetővé. Ament, William Stern, Christmann, Lindner, Meumann és Preyer alapvető munkássága mellett a magyar pedagógiai irodalomban Nagy László és Ranschburg Pál alapvető művein kívül alig találunk nagyobb jelentőségű könyveket, melyek a gyermektanulmányozást nagyobb lendülettel viszik előre. Annál nagyobb érdeme Nagy Lászlónak, hogy mikor 1906-ban «A gyermektanulmányozás mai állapotáról» tart előadást a Magyar Filozófiai Társaságban, egy modern Kazinczy lelkesedésével tartja számon mindazt az önálló művet vagy szerény értekezést, melyek a magyar gyermektanulmányozás ügyét felkarolták. Megesínálta a tudományos seregszámát, ami annál fontosabb volt, mert neki már akkor — 1906-ban — kész tudományos terveik voltak. E tervek kiépítéséhez nemesak tervező zseni kellett, de beszervezett munkások is kellettek. Nagy László 1906. évi célkitűzései már teljes tudatosságot árulnak el, már tömör foglalatjai a következő évtizedek munkáinak. Erzi, hogy mikor a magyar gyermek lelkének mélységeit, titkait akarja feltárni, akkor egyben a magyar néplélek tanulmányozásához szolgáltat becses adatokat. Ismeri az úttörés nehézségeit. De nem riad vissza. Kutató munkával kezdte pályáját: geológusnak készült. Talán születési meghatározottsága — atyja tanfelügyelő és kiváló pedagógiai író volt —, talán külföldi tanulmányai irányították a pedagógia felé. A geológus éles szeme, kutatási ösztöne